

Міністерство освіти і науки України
Чернігівський промислово-економічний коледж
Київського національного університету технологій та дизайну

ЗАТВЕРДЖУЮ

Заступник директора з НР

_____ С.В.Бондаренко

_____ 20__ р.

Методичне забезпечення
лекційного курсу з дисципліни «Економіка та організація
електротехнічної служби підприємства» для студентів 4 курсу
спеціальності 5.05070104 «Монтаж і експлуатація електроустаткування
підприємств і цивільних споруд»

Уклав

П.Д.Білаш

Розглянуто на засіданні циклової комісії
обліково-аналітичних та економічних дисциплін
Протокол №__ від _____ 20__ року

Голова циклової комісії

І.В.Ренська

Лекція № 1

Тема: ПІДПРИЄМСТВО В ЕКОНОМІЧНІЙ СИСТЕМІ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

Мета: сформувати та закріпити знання про сутність підприємства як суб'єкта господарювання в ринковій економіці, його організаційну і виробничу структуру та різновиди підприємств й організаційно-правові форми їх об'єднань

Методи: словесні, наочні

План:

- 1 Поняття суб'єкта господарювання та види підприємств
- 2 Організаційна і виробнича структура підприємства
- 3 Види й організаційно-правові форми об'єднань підприємств

Матеріально-технічне забезпечення та дидактичні засоби, ТЗН:
мультимедійний проектор, дошка

Література: [23] 9-30, [20] 5-17, [23] 7-37

1 питання.

Суб'єктами господарювання визнаються учасники господарських відносин, які здійснюють господарську діяльність, реалізуючи господарську компетенцію (сукупність господарських прав та обов'язків), мають відокремлене майно і несуть відповідальність за своїми зобов'язаннями в межах цього майна, крім випадків, передбачених законодавством.

Суб'єктами господарювання є:

- 1) господарські організації — юридичні особи, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані в установленому законом порядку;
- 2) громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які здійснюють господарську діяльність і зареєстровані відповідно до закону як підприємці;
- 3) філії, представництва, інші відокремлені підрозділи господарських організацій (структурні одиниці), утворені ними для здійснення господарської діяльності.

Основною виробничо-господарською ланкою економіки України є підприємство. Згідно з Господарським кодексом України **підприємство** — самостійний суб'єкт господарювання, створений компетентним органом державної влади або органом місцевого самоврядування, або іншими суб'єктами для задоволення суспільних і особистих потреб шляхом систематичного здійснення виробничої, науково-дослідної, торговельної та іншої господарської діяльності.

Підприємства, якщо законом не встановлено іншого, діють на підставі статуту і можуть створюватись як для здійснення підприємництва, так і для некомерційної господарської діяльності.

Підприємство є юридичною особою, має відокремлене майно, самостійний баланс, рахунки в установах банків, печатку зі своїм найменуванням та ідентифікаційним кодом і не має у своєму складі інших юридичних осіб.

Залежно від форм власності в Україні можуть діяти підприємства таких видів:

- **приватне підприємство**, що діє на основі приватної власності громадян чи суб'єкта господарювання (юридичної особи);
- **підприємство, що діє на основі колективної власності** (підприємство колективної власності);
- **комунальне підприємство**, що діє на основі комунальної власності територіальної громади;
- **державне підприємство**, що діє на основі державної власності;
- **підприємство, засноване на змішаній формі власності** (на базі об'єднання майна різних форм власності).

В Україні можуть діяти також інші види підприємств, передбачені законодавством.

У разі, якщо в статутному фонді підприємства іноземна інвестиція становить не менш як десять відсотків, воно визнається **підприємством з іноземними інвестиціями**. Підприємство, в статутному фонді якого іноземна інвестиція становить сто відсотків, вважається **іноземним підприємством**.

Залежно від способу утворення (заснування) та формування статутного фонду в Україні діють підприємства **унітарні** й **корпоративні**.

Унітарне підприємство створюється одним засновником, який виділяє необхідне для того майно, формує відповідно до закону статутний фонд, не поділений на частки (паї), затверджує статут, розподіляє доходи, безпосередньо або через керівника, який ним призначається, керує підприємством і формує його трудовий колектив на засадах трудового найму, вирішує питання реорганізації та ліквідації підприємства. Унітарними є підприємства державні, комунальні, підприємства, засновані на власності об'єднання громадян, релігійної організації або на приватній власності засновника.

Корпоративне підприємство утворюється, як правило, двома або більше засновниками за їхнім спільним рішенням (договором), діє на основі об'єднання майна та/або підприємницької чи трудової діяльності засновників (учасників), їхнього спільного управління справами, на основі корпоративних прав, у тому числі через органи, що ними створюються, участі засновників (учасників) у розподілі доходів та ризиків підприємства. Корпоративними є кооперативні підприємства, підприємства, що створюються у формі господарського товариства, а також інші підприємства, в тому числі засновані на приватній власності двох або більше осіб.

Господарськими товариствами визнаються підприємства або інші суб'єкти господарювання, створені юридичними особами та/або громадянами шляхом об'єднання їхнього майна і участі в підприємницькій діяльності товариства з метою одержання прибутку.

Засновниками й учасниками товариства можуть бути суб'єкти господарювання, інші учасники господарських відносин, а також громадяни, які не є суб'єктами господарювання.

До господарських товариств належать: акціонерні товариства, товариства з обмеженою відповідальністю, товариства з додатковою відповідальністю, повні та командитні товариства.

Акціонерним товариством є господарське товариство, яке має статутний фонд, поділений на певну кількість акцій однакової номінальної вартості, і несе відповідальність за зобов'язаннями тільки майном товариства, а акціонери несуть

ризик збитків, пов'язаних із діяльністю товариства, в межах вартості належних їм акцій.

Акціонерні товариства можуть бути відкритими або закритими.

Акції *відкритого акціонерного товариства* можуть розповсюджуватися шляхом відкритої підписки і купівлі-продажу на біржах. Акціонери відкритого товариства можуть відчужувати належні їм акції без згоди інших акціонерів та товариства.

Акції *закритого акціонерного товариства* розподіляються між засновниками або серед заздальгідь визначеного кола осіб і не можуть розповсюджуватися шляхом підписки, купуватися та продаватися на біржі. Акціонери закритого товариства мають переважне право на придбання акцій, що продаються іншими акціонерами товариства.

Товариством з обмеженою відповідальністю є господарське товариство, що має статутний фонд, поділений на частки, розмір яких визначається установчими документами, і несе відповідальність за своїми зобов'язаннями тільки своїм майном. Учасники товариства, які повністю сплатили свої вклади, несуть ризик збитків, пов'язаних із діяльністю товариства, у межах своїх вкладів.

Товариством із додатковою відповідальністю є господарське товариство, статутний фонд якого поділений на частки визначених установчими документами розмірів і яке несе відповідальність за своїми зобов'язаннями власним майном, а в разі його недостатності учасники цього товариства несуть додаткову солідарну відповідальність у визначеному установчими документами однаково кратному розмірі до вкладу кожного з учасників.

Повним товариством є господарське товариство, всі учасники якого відповідно до укладеного між ними договору здійснюють підприємницьку діяльність від імені товариства і несуть додаткову солідарну відповідальність за зобов'язаннями товариства усім своїм майном.

Командитним товариством є господарське товариство, в якому один або декілька учасників здійснюють від імені товариства підприємницьку діяльність і несуть за його зобов'язаннями додаткову солідарну відповідальність усім своїм майном, на яке за законом може бути звернено стягнення (повні учасники), а інші учасники, присутні в діяльності товариства — лише своїми вкладками (вкладники).

Учасниками повного товариства, повними учасниками командитного товариства можуть бути лише особи, зареєстровані як суб'єкти підприємництва.

Підприємства залежно від кількості працюючих та обсягу валового доходу від реалізації продукції за рік можуть бути віднесені до малих, середніх або великих підприємств.

Малими (незалежно від форми власності) визнаються підприємства, в яких середньооблікова чисельність працюючих за звітний (фінансовий) рік не перевищує п'ятдесяти осіб, а обсяг валового доходу від реалізації продукції (робіт, послуг) за цей період не перевищує суми, еквівалентної п'ятистам тисячам євро за середньорічним курсом Національного банку України щодо гривні.

Великими підприємствами визнаються підприємства, в яких середньооблікова чисельність працюючих за звітний (фінансовий) рік перевищує тисячу осіб, а обсяг валового доходу від реалізації продукції (робіт, послуг) за рік перевищує суму, еквівалентну п'яти мільйонам євро за середньорічним

курсом Національного банку України щодо гривні. Усі інші підприємства визнаються **середніми**.

З метою запровадження спрощеної системи оподаткування до суб'єктів малого підприємництва відносять:

- юридичні особи — суб'єкти підприємницької діяльності будь-якої організаційно-правової форми та форми власності, у яких за рік середньооблікова чисельність працівників не перевищує 50 осіб і обсяг виручки яких від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) за рік не перевищує 1 млн гривень.
- фізичні особи, які здійснюють підприємницьку діяльність без створення юридичної особи і у трудових відносинах із якими, разом із членам їхніх сімей, протягом року перебуває не більш як 10 осіб та обсяг виручки яких від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) за рік не перевищує 500 тис. гривень.

2 питання.

Підприємство може складатися з **виробничих структурних підрозділів** (виробництв, цехів, відділень, дільниць, бригад, бюро, лабораторій тощо), а також функціональних структурних підрозділів апарату управління (управлінь, відділів, бюро, служб тощо).

Функції, права та обов'язки структурних підрозділів підприємства визначаються положеннями про них, які затверджуються в порядку, визначеному статутом підприємства або іншими установчими документами.

Підприємство самостійно визначає свою організаційну структуру, встановлює чисельність працівників і штатний розпис, а також має право створювати філії, представництва, відділення та інші відокремлені підрозділи, погоджуючи питання про розміщення таких підрозділів підприємства з відповідними органами місцевого самоврядування в установленому законодавством порядку. Такі відокремлені підрозділи не мають статусу юридичної особи і діють на підставі положення про них, затвердженого підприємством. Вони можуть відкривати рахунки в установах банків відповідно до законодавства України.

Відокремлений підрозділ юридичної особи — це філія, інший підрозділ юридичної особи, що знаходиться поза її місцезнаходженням та виробляє продукцію, виконує роботи або операції, надає послуги в єдиному замкнутому технологічному процесі з юридичною особою, або представництво, що здійснює представництво і захист інтересів юридичної особи.

Філія — структурно відокремлена частина юридичної особи, що знаходиться поза межами розташування керівного органу юридичної особи та виконує таку ж діяльність (виробничу, наукову тощо), що й юридична особа в цілому. Філія має своє керівництво, яке підпорядковане керівному органу юридичної особи і діє на підставі доручення, що отримується від відповідного керівного органу юридичної особи.

Представництво — структурно відокремлена частина юридичної особи. Представництво діє за межами знаходження юридичної особи від її імені. Діяльність представництва обмежується тільки представницькими функціями (укладання угод, здавання-приймання продукції тощо).

Основним змістом діяльності кожного промислового підприємства є виробничий процес.

Виробничий процес — це сукупність взаємопов'язаних основних, допоміжних та обслуговуючих процесів, у результаті яких вихідні матеріали й напівфабрикати перетворюються в готову продукцію.

Виробничі процеси на підприємстві здійснюються у відповідних підрозділах, склад яких характеризує виробничу структуру підприємства.

Виробнича структура підприємства характеризує кількісне співвідношення і розміри внутрішніх структурних підрозділів підприємства, а також механізм їх взаємозв'язку.

Види виробничих структур:

- цехова (головним виробничим підрозділом підприємства є цех). Цех — адміністративно відокремлена частина підприємства, в якій виконується комплекс робіт відповідно до внутрішньозаводської спеціалізації;
- безцехова (основою побудови є виробнича дільниця);
- корпусна (основним підрозділом є корпус — об'єднання однотипних цехів);
- комбінатська (на підприємствах, де здійснюються багатостадійні процеси виробництва).

За формою спеціалізації основних цехів розрізняють такі *типи виробничої структури*:

- предметна;
- технологічна;
- змішана (предметно-технологічна).

Предметна виробнича структура має певний ступінь замкнутості й визначає послідовність використання засобів праці у технологічному процесі, застосування високопродуктивного обладнання, інструментів тощо.

Технологічна виробнича структура визначає чітку технологічну відокремленість. У кожному підрозділі здійснюються однорідні технологічні процеси з виробництва різного кінцевого продукту.

Змішана (предметно-технологічна) виробнича структура характеризує наявність на одному й тому самому підприємстві основних цехів, які організовані за предметним та технологічним принципом.

Загальна структура — сукупність усіх виробничих, управлінських та невиробничих підрозділів підприємства.

3 питання.

Об'єднанням підприємств є господарська організація, утворена у складі двох або більше підприємств із метою координації їх виробничої, наукової та іншої діяльності для вирішення спільних економічних і соціальних завдань.

Об'єднання підприємств утворюються підприємствами на добровільних засадах або за рішенням органів, які мають право утворювати об'єднання підприємств. В об'єднання підприємств можуть входити підприємства, утворені за законодавством інших держав, а підприємства України можуть входити в об'єднання підприємств, утворених на території інших держав.

Господарське об'єднання — об'єднання підприємств, утворене з ініціативи підприємств, незалежно від їх виду, які на добровільних засадах об'єднали свою господарську діяльність.

Господарські об'єднання діють на підставі установчого договору та/або статуту, який затверджується їхніми засновниками.

Державне (комунальне) господарське об'єднання — об'єднання підприємств, утворене державними (комунальними) підприємствами за рішенням Кабінету Міністрів України або у визначених законом випадках, рішенням міністерств (інших органів, до сфери управління яких входять підприємства, що утворюють об'єднання) або рішенням компетентних органів місцевого самоврядування.

Державне (комунальне) господарське об'єднання діє на підставі рішення про його утворення та статуту, який затверджується органом, що прийняв рішення про утворення об'єднання.

Господарськими об'єднаннями є асоціації, корпорації, консорціуми, концерни, інші об'єднання підприємств, передбачені законодавством.

Асоціація — договірне об'єднання, створене з метою постійної координації господарської діяльності підприємств, що об'єдналися, шляхом централізації однієї або кількох виробничих та управлінських функцій, розвитку спеціалізації і кооперації виробництва, організації спільних виробництв на основі об'єднання учасниками фінансових та матеріальних ресурсів для задоволення переважно господарських потреб учасників асоціації. У статуті асоціації повинно бути зазначено, що вона є господарською асоціацією. Асоціація не має права втручатися у господарську діяльність підприємств — учасників асоціації. За рішенням учасників асоціація може бути уповноважена представляти їхні інтереси у відносинах з органами влади, іншими підприємствами та організаціями.

Корпорацією визнається договірне об'єднання, створене на основі поєднання виробничих, наукових і комерційних інтересів підприємств, що об'єдналися, з делегуванням ними окремих повноважень централізованого регулювання діяльності кожного з учасників органам управління корпорації.

Консорціум — тимчасове статутне об'єднання підприємств для досягнення його учасниками певної спільної господарської мети (реалізації цільових програм, науково-технічних, будівельних проектів тощо). Консорціум використовує кошти, якими його наділяють учасники, централізовані ресурси, виділені на фінансування відповідної програми, а також кошти, що надходять з інших джерел, у порядку, визначеному його статутом. У разі досягнення мети його створення консорціум припиняє свою діяльність.

Концерном визнається статутне об'єднання підприємств, а також інших організацій, на основі їхньої фінансової залежності від одного або групи учасників об'єднання, з централізацією функцій науково-технічного і виробничого розвитку, інвестиційної, фінансової, зовнішньоекономічної та іншої діяльності. Учасники концерну наділяють його частиною своїх повноважень, у тому числі правом представляти їхні інтереси у відносинах з органами влади, іншими підприємствами та організаціями. Учасники концерну не можуть бути одночасно учасниками іншого концерну.

Державні й комунальні господарські об'єднання утворюються переважно у формі корпорації або концерну незалежно від найменування об'єднання (комбінат, трест тощо).

Лекція № 2

Тема: ОСНОВИ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Мета: сформувати та закріпити уявлення про сутність підприємницької діяльності, основні її принципи, договірні взіємвідносини підприємств та міжнародний бізнес.

Методи: словесні, наочні

План:

- 1 Загальна характеристика підприємницької та господарської діяльності, основні її принципи.
- 2 Договірні взіємвідносини та партнерські зв'язки в підприємницькій діяльності.
- 3 Міжнародна підприємницька діяльність

Матеріально-технічне забезпечення та дидактичні засоби, ТЗН:

мультимедійний проектор, дошка

Література: [23] 37-58

1 питання.

Під *господарською діяльністю* розуміють діяльність суб'єктів господарювання у сфері суспільного виробництва, спрямована на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність.

Господарська діяльність, що здійснюється для досягнення економічних і соціальних результатів та з метою одержання прибутку, є *підприємництвом*, а суб'єкти підприємництва — *підприємцями*. Господарська діяльність може здійснюватись і без мети одержання прибутку — *неко-мерційна господарська діяльність*.

Підприємництво — це самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик господарська діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку.

Підприємці мають право без обмежень самостійно здійснювати будь-яку підприємницьку діяльність, не заборонену законом.

Підприємництво здійснюється на основі таких принципів:

- 1) вільного вибору підприємцем видів підприємницької діяльності;
- 2) самостійного формування підприємцем програми діяльності, вибору постачальників і споживачів виготовлюваної продукції, залучення матеріально-технічних, фінансових та інших видів ресурсів, використання яких не обмежено законодавством, встановлення цін на продукцію і послуги;
- 3) вільного найму підприємцем працівників;
- 4) комерційного розрахунку та власного комерційного ризику;
- 5) вільного розпоряджання прибутком, що залишається у підприємця після сплати податків, зборів та інших платежів, передбачених законодавством;
- 6) самостійного здійснення підприємцем зовнішньоекономічної діяльності, використання підприємцем належної йому частки валютної виручки на свій розсуд.

Загальними принципами господарювання в Україні є:

- 1) забезпечення економічної багатоманітності й рівний захист державою усіх суб'єктів господарювання;
- 2) свобода підприємницької діяльності у межах, визначених законодавством України;
- 3) вільний рух капіталів, товарів та послуг на території України;
- 4) обмеження державного регулювання економічних процесів у зв'язку з необхідністю забезпечення соціальної спрямованості економіки, добросовісної конкуренції у підприємстві, екологічного захисту населення, захисту прав споживачів та безпеки суспільства і держави;
- 5) захист національного товаровиробника;
- 6) заборона незаконного втручання органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їхніх посадових осіб у господарські відносини.

2 питання

У процесі здійснення господарської діяльності суб'єкти господарювання регулюють майнові господарські й інші відносини між собою завдяки застосуванню двох основних нормативно-правових документів — договору та господарського договору.

Категорії договір і господарський договір співвідносяться як загальне і особливе. Вони мають майновий характер.

Цивільний кодекс України визначає, що договір — це домовленість двох або більше сторін, спрямована на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків.

Отже, договір є правовою формою (засобом) узгодження волі двох чи декількох сторін, спрямованої на досягнення певного правового результату.

Господарським договором є майнова угода між двома або більше суб'єктами господарювання, змістом якої є зобов'язання майнового характеру у сфері господарської діяльності: при виготовленні та реалізації продукції, виконанні робіт, наданні послуг тощо.

Господарський договір — це зафіксовані в спеціальному правовому документі на підставі угоди зобов'язання учасників господарських відносин (сторін), спрямовані на обслуговування (забезпечення) їхньої господарської діяльності.

За економічним змістом та юридичними ознаками законодавство України виділяє такі види договорів:

1) **договір купівлі-продажу** - договір, за яким продавець зобов'язується передати майно у власність покупцеві, а покупець зобов'язується прийняти майно і сплатити за нього певну грошову суму;

2) **договір підряду** - цивільно-правовий договір, за яким одна сторона (підрядник) зобов'язується на свій ризик виконати певну роботу за завданням другої сторони (замовника), а замовник зобов'язується прийняти та оплатити виконану роботу.

У договорі підряду визначається ціна роботи або способи її визначення. Ціна у договорі підряду може бути визначена у кошторисі.

Строки виконання роботи або її окремих етапів встановлюються у договорі підряду.

Виконана робота має відповідати якості, визначеній у договорі підряду, або вимогам, що звичайно ставляться, на момент передання її замовникові[1].

Окремі види підряду:

- Побутовий підряд
- Будівельний підряд
- Підряд на проектні та пошукові роботи;

3) **договір постачання** - це угода, за якою одна сторона (постачальник), який здійснює підприємницьку діяльність, зобов'язується передати у встановлений строк (строки) товар у власність покупця для використання його у підприємницькій діяльності або в інших цілях, не пов'язаних з особистим, сімейним, домашнім або іншим подібним використанням, а покупець зобов'язується прийняти товар і сплатити за нього певну грошову суму;

4) **договір контрактації сільськогосподарської продукції** - за договором контрактації виробник сільськогосподарської продукції (виробник) зобов'язується передати заготівельному (закупівельному) або переробному підприємству чи організації (контрактанту) вироблену ним продукцію у строки, кількості, асортименті, що передбачені договором, а контрактант зобов'язується сприяти виробникові у виробництві зазначеної продукції, прийняти і оплатити її;

5) **договір оренди майна та лізинг** - договір, відповідно до якого одна сторона (лізингодавець) передає або зобов'язується передати другій стороні (лізингоодержувачеві) у користування майно, що належить лізингодавцю на праві власності;

6) **договір збереження** - за договором зберігання одна сторона (зберігач) зобов'язується зберігати річ, яка передана їй другою стороною (поклажодавцем), і повернути її поклажодавцеві у схоронності;

7) **договір енергопостачання** - за договором енергопостачання енергопостачальне підприємство (енергопоста-чальник) відпускає електричну енергію, пару, гарячу і перегріту воду, тобто енергію споживачеві (абоненту), який зобов'язаний оплатити прийнятну енергію та дотримувати-ся передбаченого договором режиму її використання, а також забезпечити безпечну експлуатацію енергетичного обладнання, що ним використовується;

8) **договір спільної діяльності** - за договором про спільну діяльність згідно зі ст. 1130 ЦКУ його учасники зобов'язуються спільно діяти без створення юридичної особи для досягнення певної мети, що не суперечить закону.

При укладанні господарських договорів сторони можуть визначати зміст договору на основі:

1) вільного волевиявлення, коли сторони мають право погоджувати на свій розсуд будь-які умови договору, що не суперечать законодавству;

2) типового договору, рекомендованого органом управління суб'єктам господарювання для використання при укладенні ними договорів, коли сторони мають право за взаємною згодою змінювати окремі умови, передбачені типовим договором, або доповнювати його зміст;

3) типового договору, затвердженого Кабінетом Міністрів України, чи у випадках, передбачених законом, іншим органом державної влади, коли сторони не можуть відступати від змісту типового договору, але мають право конкретизувати його умови;

4) договору приєднання, запропонованого однією стороною для інших можливих суб'єктів, коли ці суб'єкти у разі вступу в договір не мають права наполягати на зміні його змісту.

Зміст господарського договору становлять умови договору, визначені угодою його сторін, спрямованою на встановлення, зміну або припинення господарських зобов'язань, як погоджені сторонами, так і ті, що приймаються ними як обов'язкові умови договору відповідно до законодавства.

Господарський договір вважається укладеним, якщо між сторонами досягнуто згоди щодо усіх його істотних умов. Істотними є умови, визнані такими за законом чи необхідні для договорів даного виду, а також умови, щодо яких на вимогу однієї із сторін повинна бути досягнута згода.

Істотні умови — це умови, при відсутності яких договір не може вважатися укладеним.

При укладанні господарського договору сторони зобов'язані у будь-якому разі погодити предмет, ціну та строк дії договору.

Умови про предмет у господарському договорі повинні визначити найменування (номенклатуру, асортимент) та кількість продукції (робіт, послуг), а також вимоги до їхньої якості.

Ціна у господарському договорі визначається за згодою сторін, у договорі може бути передбачено доплати до встановленої ціни за продукцію (роботи, послуги) вищої якості або виконання робіт у скорочені строки порівняно з нормативними.

У разі визнання погодженої сторонами в договорі ціни такою, що порушує вимоги антимонопольно-конкурентного законодавства, антимонопольний орган має право вимагати від сторін зміни умови договору щодо ціни.

Строком дії господарського договору є час, упродовж якого існують господарські зобов'язання сторін, що виникли на підставі цього договору.

3 питання.

Сучасний етап розвитку світової економіки характеризується інтенсивним розширенням міжнародної підприємницької діяльності, тобто діяльності, що здійснюється через науково-технічну, виробничу, торговельну, сервісну та іншу взаємокорисну співпрацю суб'єктів господарювання двох чи більше країн (міжнародних партнерів). Основним спонукальним мотивом активізації і розширення участі партнерів у міжнародному бізнесі є можливість збільшення масштабів та ефективності підприємництва за рахунок інтернаціоналізації певних сегментів ринку, використання нових додаткових джерел необхідних матеріальних (інвестиційних) ресурсів, диверсифікації виробничо-господарської діяльності.

Суд 'єктами міжнародної підприємницької діяльності є її учасники, які спроможні ефективно працювати задля реалізації власних бізнесових інтересів. Законом України «Про зовнішньоекономічну діяльність» суб'єктами такої діяльності визнаються:

- 1) фізичні особи - громадяни України, іноземні громадяни та особи без громадянства, що мають діє- і правоздатність;
- 2) юридичні особи, що зареєстровані в Україні та постійно перебувають на її території;
- 3) структурні одиниці суб'єктів господарської діяльності іноземних держав (дочірні фірми, філії, відділення, представництва);
- 4) спільні підприємства, що мають постійне місцезнаходження в Україні.

Теорія і практика міжнародного бізнесу передбачають певні рівні та форми інтернаціоналізації різних суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності.

До першої і найнижчої за рівнем інтернаціоналізації форми підприємницької діяльності належить виконання окремих зовнішньоекономічних операцій — експортно-

імпортних, лізингових, посередницьких, а також консультаційних і маркетингових послуг.

Друга форма підприємницької діяльності міжнародного характеру охоплює різноманітну промислову кооперацію - науково-технічну (науково-дослідні, проектно-конструкторські й випробувальні роботи), виробничу, збутову, сервісну (післяпродажне технічне обслуговування і ремонт виробів тривалого користування). Вона також характеризується порівняно невисоким рівнем інтернаціоналізації підприємств та організацій.

Третя форма. Відносно високий рівень інтернаціоналізації суб'єктів господарювання репрезентує спільне підприємництво, що здійснюється через створення і функціонування спільних підприємств, ліцензування та управління за контрактом.

Четвертою формою міжнародної підприємницької діяльності з найвищим рівнем інтернаціоналізації суб'єктів господарювання є комплекси територіально-виробничих і багатосторонніх економічних зв'язків (прикордонна та прибережна торгівля, формування консорціумів, реалізація концесійних договорів тощо).

Практична реалізація окремих форм міжнародної підприємницької діяльності досягається двома способами:

- перший — без створення нової юридичної особи — тільки на підставі економічної угоди (контракту);
- другий — із заснуванням нового спільного підприємства чи зарубіжної філії (представництва) як суб'єкта міжнародного бізнесу.

Лекція № 3

Тема: ОСНОВНІ ВИРОБНИЧІ ФОНДИ: ЇХ КЛАСИФІКАЦІЯ, ОБЛІК ТА ОЦІНКА

Мета: сформулювати та закріпити знання про класифікацію і структуру основних фондів та їх економічну суть та основні показники використання основних фондів

Методи: словесні, наочні

План:

- 1 Класифікація і структура основних фондів, їх економічна суть.
- 2 Облік і оцінка основних фондів.
- 3 Ефективність використання основних фондів та її показники

Матеріально-технічне забезпечення та дидактичні засоби, ТЗН:
мультимедійний проектор, дошка

Література:

Бойчик І. М. Економіка підприємства. Навчальний посібник.- К.: Атіка, 2002.- с.101-117.

1 питання.

Вартісним виразом виробничих фондів підприємства є основні і оборотні фонди.

Основні фонди підприємства - це засоби праці, які функціонують у виробничому процесі тривалий час (понад один рік), не змінюючи при цьому своїх форм і розмірів, мають вартість, не меншу від встановленої державою межі, і переносять її на вартість готової продукції поступово, шляхом амортизаційних відрахувань.

Основні фонди поділяються на *виробничі* і *невиробничі*.

Основні виробничі фонди функціонують у сфері матеріального виробництва підприємства.

Основні невикробничі фонди не беруть безпосередньої участі в процесі виробництва, задовольняючи соціальні (побутові, житлові, культурні, медичні) потреби працівників підприємства: житловий фонд, будинки відпочинку, медичні заклади, заклади громадського харчування, спортивні установи та ін.

За своїм речовим складом, термінами служби, функціональною роллю в процесі виробництва основні фонди є неоднорідні.

Залежно від функцій, що виконують засоби праці у виробничому процесі, вони **класифікуються за виробничим призначенням** і поділяються на такі групи:

1. Будівлі - корпуси цехів, адміністративно-господарські побудови, склади, кладові тощо.

2. Споруди - інженерно-технічні об'єкти: нафтові і газові свердловини, насосні станції, тунелі, очисні споруди, мости, стволи шахт, водонапірні башти та ін.

3. Передавальні пристрої - засоби, за допомогою яких передаються всі види енергії (електричної, механічної, теплової) від машин-двигунів до робочих машин: електромережі, паро-, водо-, газо-, нафтопроводи.

4. Машини і обладнання поділяються на:

- силові машини і обладнання (котли, дизелі);
- робочі машини і обладнання (верстати, преси, агрегати);
- вимірювальні та регулюючі прилади та пристрої, лабораторне обладнання;
- обчислювальна техніка.

Найважливіша складова - робочі машини і обладнання; вони безпосередньо впливають на предмети праці, змінюючи їх.

5. Транспортні засоби - враховуються засоби внутріще-хового, міжцехового, міжзаводського транспорту: тепловози, вагони, автомобілі, тягачі, електрокари, автотранспортувачі тощо.

6. Інструмент - механізовані та ручні інструменти всіх видів, вимірювальні, ріжучі, а також різного роду пристосування - лещата, патрони, кондуктори та ін.

7. Виробничий інвентар - інвентарна тара, контейнери, загорожі машин, стелажі, робочі столи.

8. Господарський інвентар - предмети канцелярського і господарського призначення - канцтовари, меблі, предмети протипожежного призначення, засоби забезпечення санітарного стану тощо.

Згідно з Національними стандартами бухгалтерського обліку в Україні, зокрема Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 7 «Основні засоби» для цілей бухгалтерського обліку, основні засоби класифікуються за такими групами:

1. Земельні ділянки
2. Капітальні витрати на поліпшення земель
3. Будинки, споруди та передавальні пристрої
4. Машини та обладнання

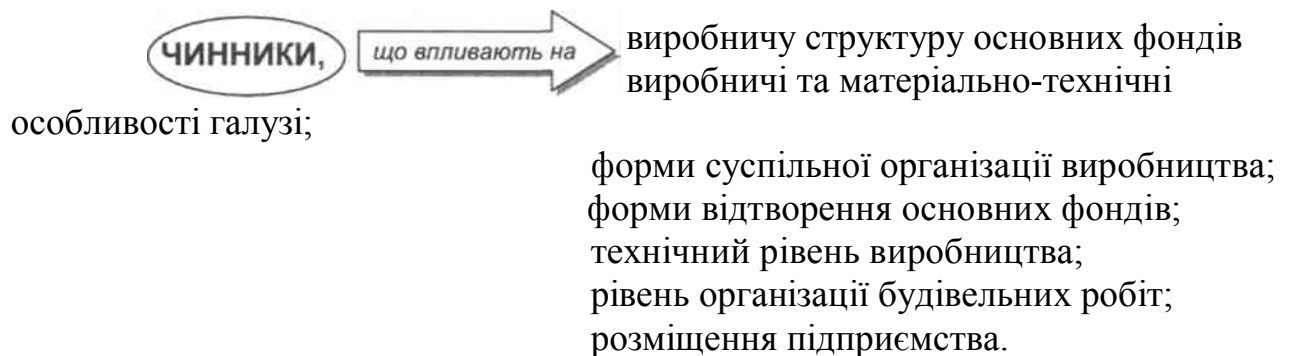
5. Транспортні засоби
6. Інструменти, прилади, інвентар (меблі)
7. Робоча і продуктивна худоба
8. Багаторічні насадження
9. Інші основні засоби

Виробнича (технологічна) структура основних фондів -це співвідношення різних груп основних фондів у їх загальній вартості. Часто цю структуру розглядають як співвідношення **активної** і **пасивної** частини основних фондів.

До активної частини належать основні фонди, що беруть безпосередню участь у виробничому процесі (машини, устаткування, інструменти, прилади, пристрої вимірювання тощо).

До пасивної частини (будівлі, споруди) належать основні фонди, що забезпечують нормальні умови для здійснення процесу виробництва.

Прогресивною є така структура основних фондів, де частка активної частини зростає.

Галузева структура основних фондів характеризується співвідношенням питомої ваги основних фондів різних галузей до їх загальної вартості.

Вікова структура основних фондів - це співвідношення основних фондів різних вікових груп у їх загальній вартості.

Найчастіше виділяють такі вікові групи основних фондів:

- ▶ нові основні фонди, терміном експлуатації до 5 років;
- ▶ 5-10 років;
- ▶ 10-15 років;
- ▶ 15-20 років;
- ▶ старі основні фонди, терміном експлуатації понад 20 років.

2 питання.

Облік основних фондів здійснюється в *натуральній* і *вартісній* формах.

Натуральні показники (площа, об'єм, потужність, продуктивність обладнання, кількість одиниць обладнання тощо) використовуються при визначенні виробничої потужності, розробці балансів обладнання, для удосконалення складу основних фондів і т. д.

Вартісна форма обліку необхідна для визначення розмірів амортизації, калькулювання собівартості продукції.

Оцінку основних фондів здійснюють залежно від:

- моменту проведення оцінки;
- стану основних фондів.

Залежно від моменту проведення оцінки вартість основних фондів визначається як:

1. Первісна вартість — це фактична вартість основних фондів на момент їх придбання і взяття на баланс.

Первісна вартість складається з таких витрат (згідно з Положенням (стандарту) бухгалтерського обліку 7):

- суми, що сплачуються постачальникам засобів праці (це фактично ціна придбання основних фондів);
- реєстраційні збори, державне мито та аналогічні платежі, що здійснюються у зв'язку з придбанням (отриманням) прав на об'єкти основних фондів;
- суми ввізного мита;
- суми непрямих податків у зв'язку з придбанням (створенням) основних фондів (якщо вони не відшкодовуються підприємству);
- витрати зі страхування ризиків доставки основних фондів;
- витрати на встановлення, монтаж, налагодження основних фондів;
- інші витрати, безпосередньо пов'язані з доведенням основних фондів до стану, в якому вони придатні для використання із запланованою метою.

Первісна балансова вартість об'єкта основних фондів (V_{Π}) може бути в загальному вигляді представлена формулою:

$$V_{\Pi} = \Pi + Z + C + M, \text{ грн.},$$

де Π - ціна обладнання, грн.;

Z - збори, мита, непрямі податки, грн.;

C - витрати на страхування ризиків, грн.;

M - витрати на установку, монтаж і доведення до необхідного стану основних фондів, грн.

2. Відновна вартість — це вартість відтворення основних фондів у сучасних умовах виробництва. Вона враховує ті самі витрати, що і первісна вартість, але за сучасними цінами і включає результати переоцінки основних фондів (індексацію первісної вартості), що проводиться за рішенням уряду.

Відновну вартість основних фондів ($V_{\text{в}}$) можна представити:

$$V_{\text{в}} = \frac{V_{\Pi}}{\left(1 + \frac{\Delta\Pi_{\Pi}}{100}\right)^t}, \text{ грн.},$$

де:

V_{Π} – початкова вартість основних фондів;

$\Delta\Pi_{\Pi}$ - середньорічний процент приросту продуктивності праці в країні за час використання основних фондів;

t - кількість років експлуатації основних фондів до моменту визначення відновної вартості.

У Національних стандартах бухгалтерського обліку в Україні виділений ще один вид оцінки основних фондів - **справедлива вартість**. Це - **первісна вартість основних фондів, одержаних в обмін**. Вона дорівнює сумі, за якою цей об'єкт може бути обмінений в разі здійснення угоди між заінтересованими і компетентними незалежними сторонами. Справедливою вартістю в більшості випадків вважається ринкова вартість основних фондів, яка визначається професійними оцінювачами-експертами. В разі неможливості такої оцінки основні фонди переоцінюються за відновною вартістю або за відновною вартістю з врахуванням

зношення. Справедливу вартість ще називають **реальною вартістю основних фондів**.

Залежно від стану основних фондів вони оцінюються за:

1. Повною вартістю (первісною або відновною балансовою вартістю).

2. Залишковою вартістю, яка визначається як різниця між вартістю, за якою об'єкт основних фондів був взятий на баланс підприємства, повною вартістю та сумою зношення.

Залишкова вартість основних фондів на час їх вибуття з експлуатації, спричиненого зношенням, називається **ліквідаційною вартістю**. За цією вартістю підприємства можуть реалізувати основні фонди, списати, передати на баланс іншому підприємству.

Залишкову вартість основних фондів можна представити формулами:

$$V'_п = V_п - t \cdot A, \text{ грн.},$$

$$V'_в = V_в - t \cdot A, \text{ грн.},$$

де: $V_п$, $V_в$ - відповідно, початкова первісна і відновна вартості, грн.;

t - кількість років експлуатації основних фондів до моменту визначення відновної вартості;

A - амортизаційні відрахування.

3 питання.

Ефективність використання основних фондів характеризується рядом показників, які поділяються на загальні і часткові.

Основним із загальних показників використання основних фондів є **фондовіддача ($\Phi_в$)**:

$$\Phi_в = \frac{Q}{S_{\text{сер}}}, \text{ грн.},$$

де Q - обсяг товарної (валової, чистої) продукції підприємства за рік, грн.;

$S_{\text{сер}}$ - середньорічна вартість основних фондів підприємства, грн.

Оберненим показником до фондовіддачі є **фондоємкість ($\Phi_м$)**

:

$$\Phi_м = \frac{S_{\text{сер}}}{Q}, \text{ грн.}$$

Фондоозброєність праці ($\Phi_о$) обчислюється за формулою:

$$\Phi_о = \frac{S_{\text{сер}}}{Ч}, \text{ грн.},$$

де $Ч$ - середньоспискова чисельність промислово-виробничого персоналу, чол.

Середньорічна вартість основних фондів ($S_{\text{сер}}$) обчислюється за формулою:

$$S_{\text{сер}} = S_{\text{поч}} + S_{\text{вв}} \cdot \frac{T_{\text{вв}}}{12} - S_{\text{вив}} \cdot \frac{T_{\text{вив}}}{12}, \text{ грн.},$$

де $S_{\text{поч}}$ - вартість основних фондів на початок року, грн.;

$S_{\text{вв}}$ - вартість введених протягом року основних фондів, грн.;

$T_{\text{вв}}$ - кількість місяців до кінця року, протягом яких функціонуватимуть введені основні фонди;

$S_{\text{вив}}$ - вартість виведених з експлуатації основних фондів протягом року, грн.;

Тивив - кількість місяців до кінця року з моменту виведення з експлуатації основних фондів.

Лекція № 4

Тема: ЗНОС ОСНОВНИХ ФОНДІВ ТА ЇХ АМОРТИЗАЦІЯ

Мета: сформувати та закріпити знання про сутність зношування основних фондів та його різновиди і оцінку

Методи: словесні, наочні

План:

- 1 Моральний та фізичний знос основних фондів. Джерела коштів на їх відновлення.
- 2 Амортизація основних фондів.

Матеріально-технічне забезпечення та дидактичні засоби, ТЗН:
мультимедійний проектор, дошка

Література:

Бойчик І. М. Економіка підприємства. Навчальний посібник.- К.: Атіка, 2002.- с.101-117.

1 питання.

У процесі експлуатації основні фонди піддаються *зношуванню*.

Зношування - це втрата основними фондами своєї вартості. Розрізняють два види зношування - **фізичне і моральне**.

Фізичне зношування - це втрата основними фондами своїх споживчих властивостей, внаслідок чого вони перестають задовольняти вимогам, які до них ставляться.

Фізичне зношування може мати місце внаслідок експлуатації основних фондів у результаті спрацювання деталей, вузлів, блоків, а також у процесі їх бездіяльності і тривалого зберігання в результаті дії зовнішнього середовища (атмосферні впливи, корозія).

На фізичне зношування впливають дві групи чинників: 1) якість самих основних фондів (визначається досконалістю конструкції виробу, дотриманням технологічної дисципліни у процесі його виготовлення, якістю комплектуючих та матеріалів); 2) умови експлуатації основних фондів (ступінь завантаження, якість і своєчасність технічного догляду та ремонтів, режим роботи, захищеність від впливу вологості, тиску тощо).

Фізичне зношування основних фондів може бути **усувне**, яке ліквідується шляхом проведення ремонтів різної складності, аж до капітальних, та **неусувне**, яке призводить до повного руйнування основних фондів та їх ліквідації.

Мірилом фізичного зношення є *коефіцієнт фізичного зношування основних фондів* (Кф.знош), який можна обчислити:

$$K_{\text{ф.знош}} = \frac{V_{\text{капр.рем}}}{V_{\text{н}}} \text{ або } K_{\text{ф.знош}} = \frac{A_{\text{сум}}}{V_{\text{н}}}$$

де $V_{\text{капр.рем}}$ - вартість капремонтів обладнання від початку служби, грн.;
 $A_{\text{сум}}$ - сума амортизаційних відрахувань від початку служби (сума зношування), грн.;

Фізичне зношування у відсотках можна обчислити за формулою:

$$K_{\text{ф.знош}} = \frac{T_{\text{ф}}}{T_{\text{н}}} \cdot 100\%,$$

де $T_{\text{ф}}$, $T_{\text{н}}$ - відповідно фактичний та нормативний строк служби обладнання, роки.

Моральне зношування - це передчасне (до закінчення строку фізичної служби) обез-цінення основних фондів, викликане або здешевленням відтворення основних фондів (моральне зношування першого роду), або використанням більш продуктивних засобів праці (моральне зношування другого роду).

Моральне зношування I роду викликане підвищенням продуктивності праці у тих галузях, які виготовляють засоби праці; виробництво у них відбувається з меншими затратами і вони дешевшають.

Мірилом морального зношування I роду є *коефіцієнт морального зношування I роду* ($K_{\text{мор.знош I}}$) - Його можна обчислити:

$$K_{\text{мор.знош I}} = \frac{V_{\text{п}} - V_{\text{в}}}{V_{\text{п}}}$$

Моральне зношування II роду - це часткова втрата ос новними фондами своєї вартості в результаті появи нових, більш досконаlih і продуктивних засобів праці. В такому випадку старі основні фонди перестають задовольняти потреби споживачів, їх використання стає економічно не вигідним. Величина цього зношування буде різною у різних споживачів даного виду основних фондів і тому немає можливості врахувати величину морального зношування II роду. Цей вид зношування можна частково усунути шляхом модернізації основних фондів.

Загальний коефіцієнт зношування основних фондів ($K_{\text{знош заг}}$) визначається:

$$K_{\text{знош заг}} = 1 - (1 - K_{\text{ф.знош}}) \cdot (1 - K_{\text{мор.знош I}})$$

2 питання.

Процес відшкодування зношування основних фондів здійснюється шляхом *амортизації*.

Амортизація - це перенесення вартості основних фондів на вартість новоствореної продукції з метою їх повного відновлення. Фактично амортизація означає списання протягом кількох років експлуатації балансової вартості основних фондів. Амортизаційні відрахування відносяться на витрати виробництва і з них формується амортизаційний фонд підприємства, який і використовується для відновлення основних фондів.

Для здійснення процесу амортизації, встановлення норм амортизації і розрахунку амортизаційних сум основні фонди поділяються на три групи:

група 1 - будівлі, споруди, їх компоненти, передавальні пристрої;

група 2 - транспортні засоби, меблі, офісне обладнання, побутові електромеханічні прилади та інструменти, інформаційні системи;

група 3 - інші основні фонди, що не ввійшли до груп 1 і 2.

Механізм амортизації передбачає застосування передбачених законодавством України **норм амортизаційних відрахувань**.

Норма амортизації - це річний відсоток відшкодування вартості зношеної частини основних фондів.

Норма амортизації (H_a) визначається із залежності:

$$H_a = \frac{B_n - B_{л}}{B_n \cdot T_{сл}} \cdot 100\%,$$

де $B_{л}$ - ліквідаційна вартість основних фондів, грн.;

$T_{сл}$ - термін служби основних фондів (амортизаційний період), років.

Норми амортизації повинні бути економічно обґрунтованими і при їх розрахунку має бути правильно визначений термін корисної експлуатації основних фондів. Він встановлюється підприємством при зарахуванні засобів праці на баланс і призупиняється на період реконструкції, модернізації, добудови, консервації.

Норми амортизації повинні бути економічно обґрунтованими і при їх розрахунку має бути правильно визначений термін корисної експлуатації основних фондів. Він встановлюється підприємством при зарахуванні засобів праці на баланс і призупиняється на період реконструкції, модернізації, добудови, консервації.

При визначенні строку корисного використання (експлуатації) основних фондів слід враховувати:

- очікуване використання об'єкта підприємством із врахуванням його потужності або продуктивності;
- фізичне та моральне зношування, що передбачається;
- правові або подібні обмеження щодо строків використання об'єкта та інші фактори.

Терміни корисного використання основних фондів можуть змінюватися в разі зміни очікуваних економічних вигід від їх використання. В цьому випадку амортизація нараховується, виходячи з нового терміну корисного використання основних фондів.

Лекція № 5

Тема: ОБОРОТНІ ФОНДИ: ЇХ СКЛАД, СТРУКТУРА ТА НОРМУВАННЯ

Мета: сформувати уяву про склад і структуру оборотних фондів, нормування витрат матеріальних ресурсів, їх оцінювання та основні напрями поліпшення використання.

Методи: словесні, наочні

План:

1. Склад і структура оборотних фондів.
2. Нормування витрат матеріальних ресурсів.

Матеріально-технічне забезпечення та дидактичні засоби, ТЗН:
мультимедійний проектор, дошка

Література:

Економіка підприємства: Навч. посіб. / За ред. А. В. Шегди. — К.: Знання, 2005.- с.194-204

Бойчик І. М. Економіка підприємства. Навчальний посібник.- К.: Атіка, 2002.- с.139-165

1 питання.

Для забезпечення безперервного процесу виробництва на підприємстві, крім основних виробничих фондів, потрібні предмети праці, які виступають у вигляді оборотних фондів.

Оборотні фонди — це частина виробничих фондів, які повністю споживаються в кожному виробничому циклі, при цьому переносять усю свою вартість на створювану продукцію і змінюють свою натуральну форму. Речовим змістом оборотних фондів є предмети праці, які в процесі виробництва перетворюються в готову продукцію, становлячи її матеріальну основу, або сприяють її створенню.

Оборотні фонди перебувають у постійному русі (обороті), починаючи від надходження предметів праці на склад підприємства до отримання готової продукції та переходу її у сферу обігу (реалізації). У плановій та обліковій практиці оборотні фонди поділяють на:

- а) виробничі запаси;**
- б) незавершене виробництво і напівфабрикати власного виготовлення;**
- в) витрати майбутніх періодів.**

а) Виробничі запаси становлять найбільшу частину оборотних фондів. У загальному обсязі оборотних фондів вони становлять до 70%. До складу виробничих запасів входять:

- сировина;
- основні та допоміжні матеріали;
- куповані напівфабрикати та комплектуючі вироби;
- паливо;
- тара і тарні матеріали;
- запасні частини для ремонту;
- інші матеріали.

У складі запасів окремою групою виділяють *малоцінні та швидкозношувані* предмети, термін використання яких не перевищує одного року. В основному це засоби праці.

б) Незавершене виробництво — це ті предмети праці, які перебувають у процесі виробництва на різних стадіях оброблення безпосередньо на робочих місцях у цехах, на дільницях, або ж у процесі транспортування від одного робочого місця до іншого. До **напівфабрикатів власного виготовлення** належать ті предмети праці, які повністю були оброблені в одному виробничому підрозділі (цеху), але подальше оброблення повинні пройти в інших підрозділах (цехах), наприклад поковки, штампування, відливки заготівельного виробництва на машинобудівних підприємствах.

в) Витрати майбутніх періодів не є речовим елементом оборотних фондів. Вони являють собою грошові витрати, що були здійснені в даному періоді, але на собівартість продукції будуть віднесені частинами в наступних періодах. Це

витрати на проектування та освоєння нових видів продукції, раціоналізацію та винахідництво, проектування різних удосконалень виробництва, придбання науково-технічної, економічної, комерційної інформації, передплату періодичних видань тощо.

Співвідношення окремих елементів оборотних фондів до загального їх обсягу характеризує їх *виробничо-технологічну (стадійну) структуру*, яка формується під впливом цілого ряду факторів (характеру виробництва, особливостей продукції та технології її виготовлення, умов забезпечення підприємства сировиною та матеріалами тощо). Ця структура з часом змінюється. Так, за останні роки в структурі оборотних фондів спостерігається тенденція до зменшення питомої ваги виробничих запасів і відповідно до збільшення частки незавершеного виробництва та витрат майбутніх періодів.

На підприємствах різних галузей структура оборотних фондів має значні відмінності, обумовлені особливостями застосування технологій, умовами забезпечення і видами застосування матеріальних ресурсів, рівнем та видами спеціалізації тощо. Наприклад, на підприємствах легкої та харчової промисловості виробничі запаси сягають 80—90%, а незавершене виробництво коливається від 5 до 20% , тоді як на підприємствах машинобудування ця частина оборотних фондів може становити 40% . На підприємствах видобувної галузі висока питома вага витрат майбутніх періодів (40—50%).

2 питання.

Чинником, що сприяє підвищенню ефективності використання матеріальних ресурсів, є їх нормування.

Під *нормою* витрат матеріальних ресурсів розуміють гранично допустиму величину сировини, матеріалів, палива, енергії, яка може бути витрачена для випуску одиниці продукції (або для виконання певної роботи) визначеної якості за певних організаційно-технічних умов. Таким чином, норми витрат матеріальних ресурсів регламентують величину виробничих витрат матеріалів, сировини, напівфабрикатів, палива, енергії. Основні і частково допоміжні матеріали нормуються на одиницю продукції, а деякі допоміжні матеріали, що слугують для забезпечення ритмічної роботи устаткування, — на одиницю часу його роботи.

Норми витрат матеріальних ресурсів класифікують за такими ознаками: періодом дії, масштабами застосування, ступенем деталізації об'єкта нормування, ступенем деталізації номенклатури матеріалів, призначенням.

За періодом дії розрізняють норми:

- *перспективні*, що враховують прогресивні напрямки у використанні сировини, матеріалів протягом кількох років;
- *річні*, що визначають середньорічні витрати матеріальних ресурсів;
- *поточні*, які пов'язані з конкретним технологічним процесом в обмеженому календарному періоді.

За масштабом застосування розрізняють норми *індивідуальні*, що застосовуються для виготовлення окремого виду продукції, і *групові* — для окремих видів продукції.

За ступенем деталізації об'єкта нормування розрізняють такі *норми витрат* матеріальних ресурсів: *на одиницю готової продукції, на вузол, на деталь*.

За ступенем деталізації номенклатури матеріалів розрізняють норми *специфіковані* (на вид ресурсів за конкретними їх параметрами) і *зведені* (на вид ресурсів зі звуженою номенклатурою).

За призначенням застосовують норми витрат окремих видів матеріальних ресурсів — сировини, основних матеріалів, палива, енергії тощо.

Норми витрат матеріальних ресурсів розробляються, як правило, самими підприємствами. У деяких випадках на замовлення підприємств ці норми можуть розроблятися галузевими науково-дослідними організаціями. Норми витрат матеріальних ресурсів мають бути прогресивними, технічно та економічно обґрунтованими (з урахуванням досягнень науки і техніки, передового досвіду, перспектив на майбутнє).

Техніко-економічне обґрунтування норм витрат матеріальних ресурсів пов'язане з аналізом їх структури. Структура норми витрат матеріальних ресурсів являє собою склад і співвідношення окремих її елементів. Для більшості матеріалів структура норми витрат має такий вигляд:

$$H_v = B_k + B_{\text{тех}} + q,$$

де H_v — норма витрат;

B_k — чисті витрати матеріалу на одиницю продукції або виробничої роботи (корисні витрати);

$B_{\text{тех}}$ — немінучі технологічні відходи та втрати;

q — інші організаційно-технологічні втрати, що виникають

у процесі транспортування, зберігання тощо.

Норми витрат матеріалів на виготовлення одиниці продукції розраховують з урахуванням її матеріаломісткості.

До основних методів нормування матеріальних ресурсів відносять: аналітично-розрахунковий; дослідно-виробничий; звітно-статистичний

- *Аналітично-розрахунковий метод* є найбільш прогресивним і ґрунтується на детальному аналізі первісної конструкторської та технологічної документації, результатів науково-дослідних робіт, експериментів, конкретних виробничих умов, на урахуванні можливостей упровадження в плановому періоді нової техніки, технології та прогресивних методів організації виробництва. Застосування цього методу дає змогу техніко-економічно обґрунтувати складові елементи норм, виявити втрати й резерви, розробити відповідні організаційно-технічні заходи щодо забезпечення економії сировини та матеріалів.

- *Дослідно-виробничий метод* ґрунтується на встановленні норм дослідних випробувань, проведених безпосередньо на робочих місцях та в цехах. Він ефективний у тих випадках, коли норму неможливо розрахувати через відсутність даних або складність розрахунків. Цей метод застосовується здебільшого при нормуванні витрат допоміжних матеріалів та інструменту.

- *Звітно-статистичний метод* полягає в розрахунку норм на базі звітних даних про фактичне використання матеріалів, сировини у звітному періоді з коригуванням їх у бік можливого зниження.

Ці норми не є прогресивними, бо не сприяють виявленню внутрішніх резервів, тому застосування їх допустиме як виняток для приблизних розрахунків та для нормування малоцінних та рідко використовуваних матеріалів.

Запитання і завдання для самоконтролю:

- 1 У чому полягає сутність оборотних фондів та які елементи формують їх склад?
- 2 Яке призначення має нормування матеріальних ресурсів?
- 3 Якими мають бути норми матеріальних витрат та за якими критеріями вони встановлюються?
- 4 Які методи застосовують для нормування використання матеріальних ресурсів?

Лекція № 6

Тема: ПОКАЗНИКИ ВИТРАТ ОБОРОТНИХ ФОНДІВ ТА ШЛЯХИ ЕКОНОМІЇ МАТЕРІАЛЬНИХ РЕСУРСІВ

Мета: сформувати уяву про основні показники використання оборотних фондів та напрями їх поліпшення

Методи: словесні, наочні

План:

- 1 Основні показники використання оборотних фондів підприємства
- 2 Основні напрями поліпшення використання оборотних фондів.

Матеріально-технічне забезпечення та дидактичні засоби, ТЗН:

мультимедійний проектор, дошка

Література:

Економіка підприємства: Навч. посіб. / За ред. А. В. Шегди. — К.: Знання, 2005.- с.194-204

Бойчик І. М. Економіка підприємства. Навчальний посібник.- К.: Атіка, 2002.- с.139-151

1 питання.

Раціональне та економне використання оборотних фондів — одне з найважливіших завдань підприємств. Чим ефективніше використовуються сировина, матеріали, паливо, енергія, тим менше їх витрачається на виготовлення певної кількості продукції, тобто створюється можливість збільшити обсяги виробництва, що в цілому підвищує його ефективність.

Для оцінювання ефективності використання оборотних фондів застосовують систему показників, що диференціюються залежно від особливостей виробництва та видів сировини і матеріалів.

Розрізняють:

а) показники витрат матеріальних ресурсів та

б) показники рівня корисного використання матеріальних ресурсів.

а) Показники витрат матеріальних ресурсів характеризують їх виробниче споживання, безпосередньо пов'язане з виконанням виробничої програми та з

проведенням ремонтних робіт, обслуговуванням внутрішньозаводського транспорту, забезпеченням підсобного господарства тощо.

Розрізняють:

- **загальні витрати матеріальних ресурсів**
- **питомі витрати окремого виду продукції.**

Загальні витрати матеріальних ресурсів — це витрати окремих матеріалів або їх сукупності на виконання виробничої програми. Загальні витрати сировини та матеріалів обчислюються в натуральних показниках, сумарні — у вартісному виразі.

Питомі витрати конкретного виду матеріалів характеризують величину їх на одиницю виготовленої продукції.

Для загальної характеристики витрат матеріальних ресурсів використовують показники матеріаломісткості. Показник питомих витрат матеріальних ресурсів на одиницю продукції (**питома матеріаломісткість**) визначається за формулою

$$M_n = \frac{M_i}{N},$$

де M_n — питома матеріаломісткість;

M_i — витрати конкретного виду ресурсів;

N — кількість одиниць виготовленої продукції.

Показник витрат усіх матеріальних ресурсів у грошовому виразі на одну фізичну одиницю виготовленої продукції (*загальна матеріаломісткість*) визначається за формулою

$$M_z = \frac{M_a}{N},$$

де M_z - загальна матеріаломісткість;

M_a - загальна сума матеріальних витрат, грн.

N — кількість одиниць виготовленої продукції.

Наведені формули використовуються для розрахунку матеріаломісткості нескладних видів продукції (електроенергія, мінеральні добрива, чавун, сталь тощо). Для складних видів продукції (продукція машинобудування, приладобудування) частіше використовується такий показник, як витрати конкретного виду ресурсів на одиницю головної споживчої властивості. Так, для вантажного автомобіля показник матеріаломісткості визначається матеріальними витратами на 1 т • км/год перевезення вантажу тощо.

Для продукції таких галузей, як хімічна, деякі галузі машинобудування, де ні фізичний обсяг, ні обсяг її споживчих властивостей неможливо виразити в одних одиницях виміру, рівень матеріаломісткості можна визначити витратами конкретних видів матеріальних ресурсів на 1 грн. товарної (реалізованої або чистої) продукції.

б) Показники рівня корисного використання матеріальних ресурсів — повніше відображає використання у виробництві матеріальних ресурсів на всіх стадіях їх виробничого споживання. Так, у галузях, що переробляють первинну сировину (підприємства кольорової металургії, цукрові заводи), застосовують показник (*коефіцієнт*) виходу або добування готової продукції з вихідної сировини. Наприклад, показник добування міді з руди, виходу цукру з буряків. У чорній

металургії показником корисного використання матеріальних ресурсів є витрати сировини на одиницю готової продукції (витратні коефіцієнти), що розраховуються відношенням ваги витрачених матеріалів (залізної руди, вугільного коксу) на тонну готової продукції (тонну чавуну).

На підприємствах обробної промисловості, зокрема в машинобудуванні, застосовують свої показники, які характеризують використання матеріальних ресурсів.

Показник відносної металомісткості:

$$M_v = \frac{C_{в.м.}}{K_{о.с.}},$$

де M_v — відносна металомісткість;

$C_{в.м.}$ — чиста вага, що дорівнює сумарній вазі металевих деталей та частин машини, т, кг;

$K_{о.с.}$ — кількість одиниць основної експлуатаційної характеристики машини (потужність трактора — к. с);

Коефіцієнт використання металу:

$$K_m = \frac{\sum_{i=1}^n R_{bim} N_i}{M_{в.в.}},$$

де K_m — коефіцієнт використання металу;

n — кількість різних видів продукції, при виробництві яких використовується даний вид металу;

R_{bim} — чиста вага металу в одиниці готової продукції i -го виду, т;

N_i — обсяг випуску продукції i -го виду в натуральному виразі, од.;

$M_{в.в.}$ — загальні валові витрати даного виду металу на випуск продукції, т, кг.

Показник рівня відходів є також показником корисного використання металу, який обчислюється відношенням величини відходів до величини загальних витрат металу:

$$P_v = \frac{M_{відх.}}{M_з} 100\%,$$

де P_v — рівень відходів, %;

$M_{відх.}$ — кількість відходів, т, кг;

$M_з$ — кількість спожитого металу, т, кг.

У хімічній промисловості є певні особливості обчислення показників використання матеріальних ресурсів. Зокрема, тут немає такого поняття, як "чиста вага виробу".

Витрати матеріалів на хімічний процес або на одиницю продукції визначаються відповідно до встановленої технології і називаються теоретичними. До їх складу не входять відходи. Показником використання матеріалів у хімічній промисловості є відношення теоретичних витрат матеріалів до фактичних витрат спожитих матеріалів (певного виду) на випуск одиниці конкретної хімічної продукції.

2 питання

У сучасних умовах господарювання однією з дуже важливих проблем кожного підприємства є економія матеріальних ресурсів та пошук резервів їх кращого використання.

Розрізняють джерела та шляхи економії матеріальних ресурсів. Економне використання матеріальних ресурсів полягає у формуванні такого рівня витрат сировини і матеріалів, за якого на виготовлення продукції високої якості використовується мінімальна кількість сировини та матеріалів. Водночас, створюючи раціональну структуру металоспоживання, у виробничому процесі потрібно застосовувати такі матеріали, сировину, котрі дають змогу підвищити споживні якості продукції при порівняно низьких витратах на її виготовлення. З цією метою на підприємстві розробляють комплекс заходів щодо економії матеріальних ресурсів з урахуванням специфіки виробництва продукції на даному підприємстві.

Джерела економії показують, за рахунок чого може бути досягнута економія.

Основними джерелами економії сировини та матеріалів є:

- зниження ваги виробів;
- зменшення питомих витрат матеріалів;
- скорочення відходів і витрат сировини та матеріалів;
- використання відходів;
- використання вторинної сировини;
- ліквідація браку.

Шляхи (напрямки) економії — це способи, заходи з допомогою яких може бути досягнута економія.

Основні шляхи (напрямки) економії матеріальних ресурсів поділяють на виробничо-технічні й організаційно-економічні.

До *виробничо-технічних напрямків* відносять заходи, пов'язані з якісною підготовкою сировини до її виробничого споживання; удосконалення конструкції машин, устаткування і виробів; застосування більш економних видів сировини, палива; комплексне перероблення сировини; застосування маловідхідної та безвідхідної технології.

У *машинобудуванні* виробничо-технічні напрямки можна поділити на такі:

1. Зниження відносної металомісткості машин, механізмів, агрегатів у результаті запровадження досягнень науково-технічного прогресу. Завдяки науково-технічному прогресу в машинобудуванні підвищується потужність машин та устаткування, що, безперечно, супроводжується порівняльним зниженням їх чистої і відносної ваги, підвищенням їх якості та зниженням питомих експлуатаційних витрат.

2. Застосування економічних видів і профілів прокату, що забезпечують економію металів до 70%.

3. Заміна традиційних конструктивних матеріалів. У машинобудуванні відбувається процес заміни традиційних чорних металів синтетичними матеріалами — пластичними масами, синтетичними елементами. Пластичні маси широко використовуються в автомобільній, авіаційній промисловості, що зменшує відносну вагу машин та устаткування і водночас забезпечує значну економію

металу.

В обробних галузях, де виробничі матеріали мають форму листа (швейне, взуттєве виробництво, застосування листового прокату в машинобудуванні тощо), економія матеріалів досягається застосуванням раціональних схем розкрою, що забезпечує найповніше використання листа, стрічки тощо.

Для всіх галузей значний економічний ефект забезпечує використання *вторинних матеріальних ресурсів*, що являють собою залишки сировини та матеріалів, відходи виробництва і споживання, які можуть бути повторно використані для виробництва продукції.

До основних *організаційно-економічних напрямків* економії матеріальних ресурсів відносять такі: удосконалення та підвищення наукового рівня нормування і планування матеріаломісткості продукції; розроблення і впровадження технічно обґрунтованих норм і нормативів витрат матеріальних ресурсів тощо.

Головним напрямком економії матеріальних ресурсів на підприємстві є: збільшення виходу кінцевої продукції з однієї і тієї самої кількості сировини і матеріалів. Це, у свою чергу, залежить від технічного рівня виробництва, рівня кваліфікації, майстерності робітників, що виготовляють продукцію, раціональної організації матеріально-технічного забезпечення, норм витрат і запасів матеріальних ресурсів.

Важливим напрямком економії матеріальних ресурсів є скорочення втрат у виробничому процесі. Для цього потрібно забезпечити необхідні умови зберігання, перевезення як матеріальних ресурсів, так і готової продукції; раціонально готувати паливо, сировину, матеріали для подальшого оброблення в процесі виробництва, застосовувати ефективну, дійову систему економічного стимулювання працівників.

Запитання і завдання для самоконтролю:

- 1 Які є основні джерела економії оборотних фондів (матеріальних ресурсів) на підприємстві?
- 2 Назвіть основні напрямки економії матеріальних ресурсів, розкрийте їх специфіку в окремих галузях виробництва.

Лекція № 7

Тема: ПЕРСОНАЛ ПІДПРИЄМСТВА ТА ЙОГО СТРУКТУРА

Мета: сформулювати уявлення про сутність персоналу підприємства, його якісні характеристики та складові його структури

Методи: словесні, наочні

План:

- 1 Сутність персоналу підприємства та загальна характеристика його показників.
- 2 Поняття професії та кваліфікації.
- 3 Структура персоналу підприємства та її складові

Матеріально-технічне забезпечення та дидактичні засоби, ТЗН:

мультимедійний проектор, дошка

Література:

Економіка підприємства: Підручник / А.Шегди - К.: Знання, 2005. – с.218-226

Бойчик І. М. Економіка підприємства. Навчальний посібник.- К.: Атіка, 2002. с.67-93

1 питання.

Людські ресурси — специфічний і найважливіший з усіх видів економічних ресурсів підприємства. Специфіка людських ресурсів порівняно з іншими чинниками економічного розвитку полягає в тому, що, по-перше, люди не лише створюють, а й споживають матеріальні та духовні цінності; по-друге, багатогранність людського життя не вичерпується лише трудовою діяльністю, а отже, щоб ефективно використовувати людську працю, потрібно завжди враховувати потреби людини як особистості; по-третє, науково-технічний прогрес і гуманізація суспільного життя стрімко збільшують економічну роль знань, моральності, інтелектуального потенціалу та інших особистих якостей працівників, які формуються роками і поколіннями, а розкриваються людиною лише за сприятливих умов.

Однією з передумов успішного економічного розвитку як на мікро-, так і на макрорівні є врахування інтересів людей у будь-яких діях, спрямованих на підвищення ефективності функціонування підприємства. Без такого врахування не можна досягти підвищення ефективності в широкому (тобто соціально-економічному) розумінні.

Для означення людських ресурсів підприємства використовують терміни "працівники", "співробітники", "персонал", "кадри", "трудова колектив" та ін. Ми будемо використовувати їх як синоніми, надаючи перевагу терміну "персонал" як найуні-версальнішому.

Персонал — це основний штатний склад працівників підприємства (організації), що володіють необхідною кваліфікацією і виконують різноманітні виробничо-господарські функції. Він характеризується як кількісними, так і якісними показниками, що розглядаються і в статичі, і в динаміці.

Чисельність персоналу визначається характером, масштабами, складністю, трудомісткістю виробничих процесів, ступенем їх механізації, автоматизації, комп'ютеризації, рівнем організації праці тощо. Ці фактори обумовлюють нормативну або планову чисельність персоналу. Чисельність співробітників, що працюють на підприємстві на даний момент часу, називається **обліковою**, або фактичною.

У реальних умовах господарювання облікова чисельність може істотно відрізнятись від нормативної. На сучасному етапі приховане безробіття означає значне перевищення облікової чисельності над нормативною (розрахованою на реальні обсяги виробництва), що хоча дещо й пом'якшує соціальні проблеми, проте ускладнює господарювання. В умовах дефіциту кадрів (як це спостерігалось в 80-х роках), навпаки, облікова чисельність нерідко була значно меншою за нормативну, що призводило передусім до недовикористання виробничих потужностей. Отже, потрібно постійно контролювати співвідношення цих двох показників чисельності

персоналу як у абсолютному, так і у відносному виразі, не допускати їх значного розходження.

До облікового складу входять усі категорії постійних, сезонних і тимчасових працівників підприємства, прийнятих на роботу на п'ять днів і більше (а по основній діяльності підприємства — на один день і більше) починаючи з дня їх зарахування. До списків включаються як фактично працюючі на дану дату працівники, так і ті, що відсутні на роботі з різних причин. Звільнені з роботи працівники не входять до списків починаючи з дня їх звільнення.

Не входять до облікової чисельності і належать до працівників необлікового складу зовнішні сумісники, особи, залучені для разових і спеціальних робіт, ті, що працюють на підставі договорів цивільно-правового характеру, а також направлені на навчання з відривом від виробництва та ін.

Облікова чисельність персоналу щоденно враховується в табельних записах, де відзначаються і присутні на роботі, і відсутні з різних причин працівники. Таким чином, облікова чисельність являє собою суму виходів та невиходів на роботу працівників підприємства в конкретний день.

Облікову чисельність персоналу враховують не лише на конкретну дату, а й як середній показник за певний період — місяць, квартал, рік.

Середньооблікова чисельність персоналу за місяць — це сума виходів та невиходів на роботу за всі дні місяця, поділена на календарну кількість днів періоду. При цьому показники за вихідні й святкові дні прирівнюються до показників попередніх робочих днів. Середньооблікова чисельність працівників за квартал визначається додаванням середньооблікової чисельності за три місяці кварталу і діленням суми на три. Середньооблікова чисельність працівників з початку року до звітного місяця включно визначається додаванням середньооблікової чисельності за всі місяці періоду і діленням суми на кількість календарних місяців з початку року.

Оскільки не всі працівники з різних причин у конкретний день бувають на робочому місці, справжню чисельність персоналу характеризує його **явочна кількість**, яка показує, скільки працівників з числа облікового складу реально з'явилися на роботу.

Чисельність фактично працюючих показує кількість персоналу, що не лише з'явився, а й реально приступив до роботи. Різниця між явочною кількістю працюючих і фактичною показує чисельність працівників, що перебувала в цілоденному простой.

2 питання

Виконання трудових функцій на тій чи іншій посаді вимагає від працівника відповідної професії і кваліфікації.

Професія — це комплекс спеціальних теоретичних знань і практичних навичок, що набуваються людиною в результаті спеціальної професійної підготовки та досвіду роботи в певній галузі і дають змогу здійснювати відповідний вид діяльності (наприклад, професія економіста, лікаря, інженера, токаря тощо).

У межах кожної професії в результаті поділу праці виділяються спеціальності — різновиди трудової діяльності. Наприклад, професія економіста охоплює спеціальності фінансиста, бухгалтера, маркетолога та ін.

Професійні знання та практичний досвід разом формують кваліфікацію, тобто рівень професійної підготовки, необхідний для виконання трудових функцій певної складності. Слід розрізняти **кваліфікацію робіт і кваліфікацію працівників**.

Кваліфікація роботи характеризує її складність і визначає вимоги до виконавця цієї роботи. Кваліфікація працівника характеризує сукупність його професійних якостей і визначає, роботи якої складності він може виконувати. В ідеалі рівень кваліфікації працівників повинен відповідати рівню кваліфікації робіт, оскільки це, з одного боку, забезпечує якісне виконання роботи, а з іншого — повне використання професійного потенціалу працівників.

Кваліфікація працівника визначається такими чинниками, як рівень загальноосвітньої і спеціальної підготовки, досвід роботи на аналогічних посадах, необхідний для освоєння професії. Передумовою високої кваліфікації є професійна придатність, яка включає сукупність особистих якостей, характеристик і нахилів, потрібних для успішного виконання певних професійних обов'язків. Стосовно керівників різного рівня необхідною складовою кваліфікації є також організаційні здібності та навички.

Рівень кваліфікації визначається та присвоюється працівнику спеціальною кваліфікаційною комісією на основі порівняння його знань та досвіду з вимогами, викладеними у тарифно-кваліфікаційних довідниках (характеристиках), і юридично закріплюється в документах: дипломах, посвідченнях тощо.

Кількісними показниками рівня кваліфікації є розряди або класи (для робітників), категорії (для спеціалістів), наукові ступені і вчені звання (для науковців) тощо. Якісним показником кваліфікації є компетентність, тобто рівень загальної та професійної підготовки, що дає змогу адекватно реагувати на вимоги конкретного робочого місця чи виконуваної роботи, які постійно змінюються. Компетентність людини залежить, крім рівня її кваліфікації, ще і від її ставлення до своєї роботи, досвіду, старання та вміння поповнювати свої знання. Компетентність, або професіоналізм, може змінюватися як у бік підвищення, так і у бік зниження.

Слід мати на увазі, що оптимальною для підприємства ситуацією є відповідність рівня кваліфікації працівників рівню складності виконуваних робіт. Саме по собі підвищення кваліфікації працівників не дасть економічного ефекту, якщо воно не пов'язане з переходом до виконання складніших робіт. Разом з тим не можна забезпечити прогрес виробництва без відповідної кваліфікації співробітників. Тому слід приділяти пильну увагу аналізу рівня кваліфікації працівників і рівня її використання. Визначити ці показники можна за допомогою відповідних коефіцієнтів.

Коефіцієнт кваліфікації (Ккв) показує достатність (недостатність) кваліфікації працівників для виконання доручених їм робіт. Він не може бути більшим 1. Якщо $K = 1$, це означає, що і освіта, і практичний досвід усіх працівників відповідає кваліфікаційним вимогам. Коефіцієнт кваліфікації розраховується за формулою

$$K_{\text{кв}} = \frac{\sqrt{q_{\text{ос}} q_{\text{д}}}}{q_{\text{заг}}},$$

де Чос — чисельність працівників підприємства, що мають відповідну кваліфікаційним вимогам освіту;

ЧД — чисельність працівників, що мають відповідний кваліфікаційним вимогам досвід;

Чзаг — загальна чисельність працівників.

Коефіцієнт використання кваліфікації (Кв кв) показує раціональність використання кваліфікації працівників при виконанні доручених їм робіт:

$$K_{\text{в.кв}} = \frac{\sum \Pi_{\text{в.кв}}}{\sum \Pi_{\text{заг}}},$$

де $\sum \Pi_{\text{в.кв}}$ — сума затрат праці на виконання робіт відповідно до кваліфікації за певний період;

$\sum \Pi_{\text{заг}}$ — сума загальних витрат праці за цей період.

Забезпечити на підприємстві для кожного кваліфікованого працівника можливість виконання ним роботи лише відповідної його кваліфікації практично неможливо (у такому разі $K_{\text{вкв}} = 1$), але доцільно прагнути до того, щоб максимально наблизити значення цього коефіцієнта до 1.

3 питання.

Співвідношення між окремими групами працівників підприємства утворює **структуру персоналу**. Залежно від ознаки, покладеної в основу класифікації персоналу, можна розрахувати різні види структури (соціальна, професійна, кваліфікаційна, статева, вікова, за стажем роботи та ін.).

Професія і кваліфікація — основні якісні ознаки індивідуальної робочої сили. Професійна та кваліфікаційна структура — основні якісні ознаки персоналу підприємства. Професійна структура — це частки груп працівників певних професій у загальній кількості співробітників підприємства, виражені у відсотках. Зрушення в професійній структурі працівників підприємства визначаються змінами, що відбуваються в характері і змісті праці під впливом науково-технічного прогресу, що обумовлює появу нових і відмирання старих професій, ускладнення і зміну функціонального змісту трудових операцій.

Кваліфікаційна структура — це процентне співвідношення груп працівників різних рівнів кваліфікації в загальній чисельності персоналу. Зміни кваліфікаційної структури визначаються якісними змінами в трудовому потенціалі підприємства (набуття вмінь, знань, навичок) і відображають передусім зміни в індивідуальних характеристиках робочої сили.

Зазвичай кваліфікаційну структуру визначають окремо для різних категорій персоналу, оскільки їм притаманні різні кваліфікаційні ознаки. Наприклад, кваліфікаційна структура робітників промислового підприємства визначається процентними частками груп робітників різних розрядів у загальній кількості робітників; кваліфікаційна структура наукової організації — частками спеціалістів, що мають наукові ступені кандидатів та докторів наук тощо.

Вікова структура персоналу характеризується часткою працівників відповідного віку в їх загальній чисельності. При вивченні вікового складу застосовуються такі групування: 16, 17, 18, 19, 20—24, 25—29, 30—34, 35—39, 40—44, 45—49, 50—54, 55—59, 60—64, 65 і старші.

Соціальна структура персоналу підприємства — це кількісне співвідношення між різними категоріями працівників, що розрізняються за

характером трудових функцій. Згідно з Державним класифікатором професій (класифікатор професій ДК 003-95) персонал поділяється на п'ять категорій: керівники; професіонали; фахівці; технічні службовці; робітники.

Керівники здійснюють функції загального управління. Умовно їх поділяють на три рівні: вищий (організація в цілому) — генеральний директор, директори; середній (основні структурні підрозділи) — начальники цехів, відділів, центрів тощо; і первинний (керівники безпосередніх виконавців) — начальники лабораторій, бюро, змін тощо. До керівників належать також головні спеціалісти (головний інженер, головний технолог, головний бухгалтер та ін.), а також заступники всіх названих працівників.

Професіонали вирішують питання, що стосуються створення і впровадження у виробництво нових знань у формі теоретичних та прикладних розробок, а також розробляють варіанти вирішення окремих виробничих і управлінських проблем, остаточне розв'язання яких входить до компетенції керівників. На підприємстві це передусім інженери, економісти, юристи та ін. Підготовка професіонала потребує відповідної вищої освіти III—IV рівня (кваліфікація: спеціаліст, магістр), а на окремих роботах — і наукового ступеня (кандидата, доктора відповідних наук) або вченого звання (старшого наукового співробітника, доцента, професора). З ідеологічних міркувань у радянські часи штучно принижувалася роль високоосвічених спеціалістів та інтелігенції взагалі, проте реально саме їхні знання та вміння в сучасних умовах стають рушійною силою прогресу суспільства в цілому і кожного окремого підприємства зокрема.

Професійні завдання фахівців полягають у виконанні спеціальних робіт, пов'язаних із застосуванням положень і використанням методів відповідних наук (бухгалтери, касири-експерти, техніки на виробництві, фахівці в галузі обчислювальної техніки, інспектори з кадрів). Робота фахівців також пов'язана з аналізом та обробкою інформації і потребує кваліфікації молодшого спеціаліста, бакалавра, а на деяких роботах — і спеціаліста.

Технічні службовці здійснюють підготовку й оформлення документів, облік, контроль, господарське обслуговування, виконуючи при цьому чітко регламентовану суто технічну роботу (наприклад, касири, діловоди, коменданти, секретарі тощо). Злагоджена робота технічних службовців вивільнює робочий час спеціалістів та керівників від простої, але необхідної роботи, сприяючи повнішому використанню кваліфікаційного потенціалу персоналу.

Робітники безпосередньо створюють матеріальні цінності або надають послуги виробничого характеру, керують машинами та механізмами, ремонтують, налагоджують і обслуговують обладнання. Для розрахунку трудомісткості виробництва, організації оплати праці тощо заведено розрізняти основних та допоміжних робітників. Основні робітники безпосередньо беруть участь у технологічних процесах: змінюють форму, структуру, характеристики предмета праці, його розташування тощо. У результаті створюються матеріальні продукти чи послуги. Допоміжні робітники обслуговують обладнання та робочі місця і в основному, і в допоміжному виробництві.

Серед робітників розрізняють також працівників ручної і механізованої праці за такими категоріями: робота за допомогою автоматів; робота за допомогою машин, механізмів, приладів, установок; обслуговування машин, верстатів, установок, приладів; робота без застосування машин і механізмів (ручна); ремонт та налагодження машин і механізмів. До робітників відносять також молодший

обслуговуючий персонал, що надає послуги, здебільшого не пов'язані з основною діяльністю (двірники, прибиральники, кур'єри, охоронці, гардеробники, водії персональних автомобілів та ін.).

Основою віднесення працівників до тієї чи іншої з названих вище категорій є посада, яку вони обіймають, тобто штатна одиниця підприємства, що характеризується сукупністю кваліфікаційних вимог, трудових прав, обов'язків і відповідальності працівника.

Запитання і завдання для самоконтролю:

- 1 В чому полягає призначення персоналу підприємства?
- 2 Облікова та нормативна чисельності персоналу та висновки з їх співвідношень
- 3 Як обчислити чисельність персоналу, що перебуває в простой?